История на обучението по езикова култура в Нов български университет

доц. д-р Борислав Георгиев

Една “случайна” моя хрумка след третия ми семестър в Нов български университет (пролетния семестър на учебната 1992/93 година) доведе до днешните три общообразователни курса по езикова култура (45-часов, 30-часов и 15-часов) и до най-грандиозния (като брой заети лица в него) общообразователен изпит за умения в Нов български университет: така например през майската сесия на настоящата учебна година бяха ангажирани 34 броя диктувачи (четци или, ако щете, псалтове), които трябваше да прочетат на глас общо около 9000 думи пред 1800 регистрирани за изпита студенти. “Общообразователен” или “общоуниверситетски” в идиолекта на Нов български университет означава “който се отнася до всички студенти от всички програми; който е предназначен за всички студенти от всички програми”. Общообразователните курсове на университета (с които той е уникално висше училище в България, но не и по света) са два вида: за знания и за умения. Езиковата култура е едно от първите общообразователни изисквания за умения към всички студенти на Нов български университет: от 1993 г. до ден-днешен – вече 11 години.

В края на пролетния семестър на учебната 1992/93 година ми се обадиха от Нов български университет (тогава офисът му беше на бул. “Васил Левски”, малко преди “Попа”) и ми предложиха да си помисля за още курсове, които бих могъл да предложа на университета. Взех няколко формуляра, попълних ги и остана един празен. Беше ми жал да го изхвърлям. Тогава си помислих, че може би някой студент в Нов български университет ще пожелае да повиши степента на езиковата си култура, а езиковата култура, от друга страна, е моята основна специалност: дисертацията и всичките конкурси, през които бях минал в Института за български език при БАН, бяха свързани именно с езиковата култура. Сложих формуляра на пишещата си машина и написах “Практикум по езикова култура, 30 ч., 2 кредита”. Написах и програмата. Занесох формулярите в офиса, предадох ги и веднага забравих за тях.

За мой най-голям ужас в средата на септември 1993 година ми се обади проф. Мария Попова, тогавашен декан на първия факултет на университета –

Свободния, и ми съобщи, че има 140 студенти, записани за курса по езикова култура, че са разпределени в пет групи и че от първи октомври трябва да започна да ги обучавам. Студентите бяха от тогавашната програма “Право”. По-късно разбрах кои са “виновниците” за тези първи 140 студенти: професорите Богдан Богданов, Мария Попова и Александър Джеров, моят колега Иван Касабов и Георги Текев. Първите двама професори заедно с Георги Текев решили, че курсът е подходящ за общообразователен. Проф. Мария Попова и доц. Иван Касабов обърнали внимание на проф. Ал. Джеров, че няма нищо по-лошо от неграмотен в езиково отношение юрист. Проф. Ал. Джеров се съгласил с тях и попитал какво може да се направи по въпроса. Те му посочили моя курс и проф. Джеров изпратил всички налични кандидат-юристи да го запишат. И така, аз се оказах със 140 студенти по езикова култура, които искат да станат юристи. Часовете на всичките пет групи бяха разположени в събота и аз от сутрин до вечер си пребивавах в стъкленото училище над хотел “Хемус”. От едната ми страна преподаваше право Снежана Ботушарова, от другата – Бойчо Кокинов водеше аналогичен на моя курс, но по компютърни умения.

Предизвикателството пред мене беше огромно. Трябваше да преподавам езикова култура на нефилолози. Единственият ми образец как се преподава езикова култура беше двусеместриалният курс по езикова култура в програмата на българска филология на Софийския университет, но този модел в случая се оказваше неприложим, защото щях да обучавам нефилолози. Първото нещо, за което си дадох сметка, е че не мога да използвам техническия език на лингвистиката, просто защото хората учеха право. Този проблем ме уплаши по-малко, защото вече имах тренинг от националното радио как се говори по езикови проблеми, без да се налага да употребявам техническия език на лингвистиката. По-съществен беше вторият проблем: какво е езикова култура и как да убедя студентите си, че това обучение ще е полезно за тяхната бъдеща професионална дейност?

Първите часове ми подсказаха какво трябва да правя: оказа се, че студентите имат сериозни проблеми с правописа, пунктуацията, със значението на някои общокултурни думи и изрази, с някои особености в българската граматика. Трийсетте часа май започнаха да се оказват недостатъчни...

На свой ред студентите започнаха да задават въпроси от рода на следните: какво значение има, че грешим в правописа и пунктуацията, щом се разбира за какво става дума. Бяха се хванали като удавници за сламка за нещо, което бях имал неблагоразумието да им кажа в часовете си: че най-важното в езиковата комуникация е разбирането и че за неграматичност може да се говори само тогава, когато изказването или текстът станат неразбираеми, т.е. когато неспазването на езиковите норми започва да разрушава смисъла на казаното. Всеки професионалист знае, че това е възможно да се случи в много редки случаи. С други думи, трябваше да им обясня за какво са езиковите норми и какво от това, че ще започнат да се изразяват по-грамотно. И тук щастливата случайност много ми помогна: те бяха студенти по право и следователно се занимаваха с правни норми. Така че аз на свой ред ги попитах защо трябва да спазваме правните норми и защо има санкции за хората, които не ги спазват? Те ми отвърнаха, че ако нарушим някой закон, плащаме глоба, плащаме обезщетение или отиваме в затвора. А какво става, като нарушим някоя от езиковите норми? (Този дебат – или, както се е казвало по времето на Тодор Г. Влайков[1], тези *препирни* – придобива(т) особено звучене днес, когато съвсем сериозно се говори за създаване на Закон за защита на българския език, в който ще се включат и административни санкции за нарушаването му). В този въпрос обаче ме порази предпоставеността на възможността да се сгреши. Отговорът, който ги удовлетвори, беше, че спазването на езиковите норми е социално престижно. Доброто говорене и писане е белег за висок социален произход "в цивилизования свят, част от който се стремим да станем и ние". Човек може да се нахрани и без да спазва правилата за поведение на масата, но в обществото е по-добре да ги спазва, защото хората гледат с по-добро око на него. Така е и с изразяването – обяснявах аз, илюстрирайки по този начин идеята на John R. Searle за конститутивните и регулативните правила в езика[2], без изрично да я назовавам. Засегнах суетата им и това се оказа печелившият ход: много пъти съм имал случай да се уверя, че българинът е повече суетен, отколкото алчен.

Дойде време да мисля и за изпита. Професор Енчо Герганов година по-рано вече ме бе "зарибил" за каузата на теста, като ми беше дал образци на SAT.

---

[1] Вж. Тодор Г. Влайков. *Депутатът Делчо Жабуров*. София: А[6] Издателско ателие, 2004 г.
[2] John R. Searle. 'What Is a Speech Act?', in M. Black (ed.) *Philosophy in America,* Allen & Unwin and Cornell University Press, 1965, pp. 221-39.

Първият тест по езикова култура в Нов български университет беше неловко подражание на SAT: бях съчинил 120 (!) задачи с множествен избор, които трябваше да бъдат решени в продължение на три часа. Тогава си мислех, че ако един бъдещ висшист не знае значението на изрази като *ахилесова пета, дамоклев меч, крокодилски сълзи*, той за нищо не става. Ето защо в този първи тест една немалка част от него беше посветена именно на тези изрази. По-късно изобщо се отказах да проверявам тези знания, защото целта ми беше да проверявам умения за боравене с родния език. Така изглеждаше началото...

Още през следващата учебна година се отказах от гигантския тест и реших да сведа задачите до шейсет на брой. Реших да въведа и втори компонент в изпита – съчинение (есе), давайки си ясно сметка, че тестът измерва езиковата компетентност, а съчинението (есето) – езиковата изява на студента. С "езикова изява" реших да преведа на български това, което Noam Chomsky нарича *performance*. Дадох си сметка, че езиковата култура има два страни: езикова компетенетност и езикова изява. Малко по-късно замених езиковата компетентност с "комуникативна компетентност", елемент от която е и езиковата компетентност, наред със социолингвистичната и стратегийната компетентност, и нещата си дойдоха съвсем на мястото. Появиха се и други преподаватели. С една дума - нещата потръгнаха.

И тогава се появи Александър Кьосев... Той инициира две стратегически промени в обучението по езикова култура. На първо място, обоснова пред ръководството на университета нуждата от отделно обучение по съставяне на авторски аргументативен текст и създаде курса "Писане на есе" (сега "Академично есе"). Формира отделна комисия, която да проверява езиковата изява на студентите, съставена от специалисти в областта на литературата. На второ място, създаде възможността студентите, които се чувстват достатъчно подготвени, да се явяват направо на общообразователни изпити, без да се обучават в курсовете. Двата курса - "Практикум по езикова култура" и "Писане на есе" (по-късно "Академично есе") - станаха некредитни и избираеми, а кредитите се получаваха от взетите изпити. През този период това доведе до положението да имаме около 70% скъсани и на двата изпита: студентите се явяваха на изпит, без да имат ни най-малката идея в какво се състои той...

Третата много важна промяна, която засегна най-вече изпитването по български език (езикова култура и есе), беше появата на Бойка Бъчварова като сътрудник в Центъра за оценяване на Нов български университет. Дотогава Центърът за оценяване никак не се интересуваше от това какво се случва с изпита по езикова култура. Аз сам си съставях тестовете, сам си ги и размножавах (да са живи и здрави колегите от тогавашния Учебен отдел на НБУ, които любезно ми предоставяха ксерокса си), сам организирах проверяването им. Появи се човек (Бойка Бъчварова), който специално да се занимава с изпитните материали, да следи за тяхната надеждност и за спазването на изпитната процедура. Бойка Бъчварова започна да създава и изпитна банка, започна да привлича различни колеги, които да изготвят изпитни материали по зададени първоначално параметри, както и да правят експертиза на изготвените вече материали. Бойка Бъчварова инициира и разгласяването всред студентите но това какво представлява в частност изпитът по езикова култура, какви са изискванията, как се оценяват изпитните работи и други полезни за студентите сведения. Седемдесетте процента "скъсани" постепенно намаляваха: тези от студентите, които се интересуваха, знаеха какво се иска от тях на изпита и се опитваха да го изпълнят.

По същото време се оформи и сегашният облик[3] на изпита по езикова култура: диктовка и текст с дупки за попълване на изпуснати в текста думи (всяка десета дума). Какво наложи тази промяна?

Вече си бяхме дали сметка, че тестът с множествен избор не може да обхване всички аспекти на правописната и пунктуационната грамотност, защото проверката се извършваше най-много на изреченско равнище. Освен това ни липсваше подходяща процедура, която да измерва уменията за подбор на думи в текст. Същевременно си давахме сметка, че на студентите в Нов български университет им предстои работа с много непознати текстове и че изпитът по езикова култура трябва на първо място да проверява уменията на студентите да работят с непознат текст. Не на последно място трябва да посоча и факта, че в кандидатстудентския Тест за общообразователна подготовка на Нов български

[3] В момента обликът на изпита отново е променен: курсът стана задължителен за всички студенти (15 часа езикова култура и 15 часа академично есе), диктовката отпадна, а на нейно място се появиха два нови теста: един – за пунктуация; втори – за правопис и граматика. Тестът за подбор и съчетаване на думи в текст значително намали своя обем.

университет (ТОП) съществуват два раздела по български език ("български език" и "семантика"), които представляват тест с множествен избор. Ето защо екипът по езикова култура (в състав: Борислав Георгиев, Бойка Бъчварова, Албена Руневска, Даниела Дечева и Сабина Павлова) реши, че няма смисъл да повтаря това, което вече се прави чрез ТОП, и че трябва да бъде създадена нова изпитна процедура, която да проверява уменията на вече приетите студенти. Освен това ни се искаше да се работи с текст, а не с отделни изречения и думи.

Ето защо решихме да възродим добрата стара диктовка, която световната методика на езиковото обучение преди години беше отхвърлила, но която лека-полека същата тази методика започна отново да признава. Решихме, че няма да диктуваме вътрешноизреченските препинателни знаци и че при диктуването ще се водим от нормалния изговор на думите, а не от техния правопис. Решихме също така да не произнасяме никъде пълните членни форми и да оставим студентите сами да решат къде е необходимо да се употребява пълна или кратка членна форма. Формално погледнато, диктовката проверява правописните и пунктуационните умения, но по същество се оказа, че диктовката проверява също така и това как се разбира един непознат текст (дали ще напишеш ***З**апад* или ***з**апад* например зависи от това как ще разбереш текста, който ти се диктува). Студентите за първи път чуха, че съществува синонимия между някои вътрешноизреченски препинателни знаци и че чрез различни препинателни знаци могат да изразяват различни неща.

Голяма находка беше също така и текстът, в който всяка десета дума е изпусната и която студентът трябва да попълни, като се ориентира по контекста (т. нар. "cloze-процедура"), защото трябва да се има предвид целият езиков и неезиков контекст (пунктуацията), за да се "познае" каква дума да се сложи на съответното празно място. Оказа се всъщност, че няма по-подходяща процедура да се измери умението да се чете с разбиране непознат текст, защото при решаването на този тип тест се изисква прилагането на различни езикови умения: от пунктуационните, през правописните и граматичните, до чисто речниковите – да се намери най-подходящият синоним.

Разбира се, получаваха се и куриози: една студентка например написа името "Умберто Еко" на такава позиция в текста, от която излизаше, че същият този Умберто Еко е оплождал европейките в продължение на няколко века...В

друг текст трябваше да се отгатне фразеологизмът “на дърво без корен не се качвам”, като пропуснатата дума беше “корен”. Получихме варианти от вида на следните: “на дърво без *чукане* не се качвам”; “на дърво без *патерици* не се качвам”. Разбира се, мнозина бяха се сетили, че става въпрос за дърво “без корен”.

Четвъртата промяна предстои: от следваща учебна година са връщаме по някакъв начин към първообраза на курса, като курсовете по езикова култура и по академично есе се сливат в единен курс по български език.

Това е накратко историята на уникалното за българското висше образование обучение по езикова култура в Нов български университет.

Текстът е публикуван във Varium Est, притурка на „Литературен вестник”.